

Kajdanki zespolone – przepisy i standardy

I. Prawo krajowe

1. Kajdanki zespolone to środek przymusu bezpośredniego określony w art. 12 ust. 1 pkt. 2 c) ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (tekst jednolity z 2018, poz. 1834).

Nie należy ich mylić z kajdankami zakładanymi na nogi, które są innym środkiem przymusu bezpośredniego (art. 12 ust. 1 pkt. 2 b) i używa się ich równocześnie z kajdankami zakładanymi na ręce (art. 15 ust. 7).

2. Ustawa wskazuje kiedy można użyć kajdanek zespolonych, ale ich stosowanie nie jest obowiązkowe (art. 15 ust. 5 ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej).

Kajdanek zespolonych lub kajdanek zakładanych na nogi można użyć wyłącznie wobec osób:

- - agresywnych,
- - zatrzymanych w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa z użyciem broni palnej, materiałów wybuchowych lub innego niebezpiecznego narzędzia,
- - zatrzymanych w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa z użyciem broni palnej, materiałów wybuchowych lub innego niebezpiecznego narzędzia lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym (art. 115 § 20 k.k.), zabójstwa (art. 148 k.k.), przestępstwa udziału lub kierowania zorganizowaną grupą lub związkiem przestępczym albo o charakterze terrorystycznym (art. 258 k.k.).
- - pozbawionych wolności.

Ustawa nie zawiera odrębnych wytycznych dotyczących sposobu zakładania kajdanek zespolonych. Zawiera wytyczne dotyczące ogólnie kajdanek (art. 15). Z uwagi więc, że zgodnie z ustawą środki przymusu bezpośredniego w postaci kajdanek dzielą się na kajdanki zakładane na ręce, na nogi i zespolone (art. 12 ust. 2 pkt. a, b i c), w mojej ocenie wytyczne z art. 15 ustawy dotyczące podstaw użycia, celu i sposobu ich zakładania mają zastosowanie również do kajdanek zespolonych.

Kajdanek zespolonych używa się w celu częściowego unieruchomienia kończyn (art. 15 ust. 3). Używa się ich w przypadkach wskazanych w art. 11 pkt. 1–11, 13 i 14 ustawy o środkach przymusu i broni palnej (znajdują tu zastosowanie ogólne przepisy o kajdankach – zob. art. 15 ust. 1) oraz na polecenie sądu lub prokuratora (art. 15 ust. 2).

Mogą być użyte prewencyjnie w celu zapobieżenia ucieczce zatrzymanego oraz w celu zapobieżenia objawom agresji lub autoagresji (art. 13 ust. 1)

3. Ustawa wskazuje, że kajdanki zakłada się co do zasady na ręce trzymane z tyłu (art. 15 ust. 4). Jednak w przypadku prewencyjnego ich użycia, gdy w ocenie funkcjonariusza nieznaczone jest

prawdopodobieństwo podjęcia przez zatrzymanego próby ucieczki, stawiania czynnego oporu lub wystąpienia zachowania mogącego zagrażać życiu, zdrowiu lub mieniu jest nieznaczne, kajdanki można założyć na ręce trzymane z przodu (art. 15 ust. 5).

W przypadku kajdanek zespolonych, podobnie jak w przypadku każdego innego środka przymusu bezpośredniego mają zastosowanie ogólne standardy i wytyczne dotyczące środków przymusu.

Niezależnie od przesłanek, które dają możliwość ich zastosowania (art. 15 ust. 5) ich użycie musi być uzasadnione: celem użycia, proporcjonalnością samej czynności w odniesienia do stopnia zagrożenia, zaś wybierając środek przymusu, funkcjonariusz powinien wybrać ten, który wywołuje jak najmniejszy poziom dolegliwości (art. 6 ust. 1).

Kajdanki zespolone powinny być użyte w sposób wyrządzający możliwie najmniejszą szkodę (art. 7 ust. 1), z zachowaniem szczególnej ostrożności, uwzględniając ich właściwości, które mogą stanowić zagrożenie życia lub zdrowia uprawnionego lub innej osoby (art. 7 ust. 3).

Od ich użycia należy odstąpić, gdy cel ich użycia został osiągnięty (art. 7 ust. 2).

To więc indywidualne okoliczności i specyfika danej sprawy oraz warunki osobiste zatrzymanego i informacje o jego dotychczasowej postawie, rozstrzygną czy zastosowanie kajdanek zespolonych i sposób ich użycia był właściwy (czy powinny być w ogóle stosowane – czy może wystarczyło samo założenie kajdanek na ręce lub żadne środki nie były wskazane, czy należało założyć kajdanki zespolone, ale na ręce trzymane z przodu) i czy czas ich stosowania był właściwy (czy przykładowo po doprowadzeniu do budynku Policji lub Prokuratury powinny zostać zdjęte).

II. Standardy międzynarodowe

1. Podkomitet ds. Prewencji Tortur ONZ¹ podkreśla w swoich raportach, że:

- - kajdanki nie powinny być stosowane rutynowo z uwagi na status więźnia (środki bezpieczeństwa powinny być ustalane w oparciu o indywidualną ocenę każdego więźnia, zaś ocena powinna być prowadzona na podstawie jasnych i określonymi proceduralnie kryteriów),
- - kajdanki i inne instrumenty przymusu nie powinny być stosowane jako kara,
- - instrumenty przymusu (np. kajdanki ograniczające ruchy) powinny być stosowane tylko wtedy, gdy nie jest dostępna lżejsza forma kontroli rzeczywistego ryzyka i są usuwane tak szybko, jak to możliwe.

Przykładowe raporty z wizyt Podkomitetu:

➤ SPT wskazuje na otrzymane sygnały złego traktowania z użyciem kajdanek – długotrwałe ich stosowanie (czasem z wykorzystaniem specjalnych kamizelek na okres ponad 24

¹ United Nations Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (SPT).

godzin), przedłużone stosowanie kajdanek w różnych pozycjach ciała, **wykręcanie rąk, zakładanie kajdanek z rękami za plecami**, ciasne ich zapinanie, co powodowało ból i urazy (raport SPT z wizyty w Chile, CAT/OP/CHL/1, § 44-46).

SPT w raporcie nie wskazywał jednak standardu stosowania, a rekomendował zapewnienie regularnych, niezapowiedzianych wizyt w miejscach zatrzymań policji śledczej i Carabineros przez wymienione w raporcie instytucje (Służbę Obrony Kryminalnej, Biuro Prokuratora Generalnego i sądownictwo) (zob. § 49 wyżej wymienionego raportu).

➤ SPT zwrócił uwagę, że w jednym więzieniu środki przymusu w postaci kajdanek i *urządzeń typu T* (w raporcie opisane jako *handcuffs and "T devices"*), za pomocą których ręce i kostki są zakuwane i połączone łańcuchem, zostały nałożone na niektórych zatrzymanych umieszczonych w izolatce oraz że narzędzia przymusu były systematycznie nakładane na zatrzymanych zaklasyfikowanych jako stwarzających *wysokie ryzyko*, w odniesieniu do wszystkich ruchów poza ich celą. Delegacja zauważa, że stosowanie takich instrumentów nie podlega ograniczeniom czasowym (raport SPT z wizyty w Rumunii, CAT/OP/ROU/1, § 104-105). SPT rekomendowało, by Państwo-Strona zapewniło, że **instrumenty przymusu nigdy nie są stosowane jako kara, są stosowane tylko wtedy, gdy nie jest dostępna lżejsza forma kontroli rzeczywistego ryzyka i są usuwane tak szybko, jak to możliwe**. SPT przywołał w tym miejscu Reguły Mandeli nr 43, 47, 48 i 49.

➤ SPT krytykuje środki bezpieczeństwa stosowane rutynowo wobec więźniów skazanych na dożywotnią karę pozbawienia wolności, ze względu na ich status prawny, m.in. zakładanie kajdanek po wyjściu więźniów z celi lub podczas badań lekarskich (raporty SPT z wizyt na Ukrainie: CAT/OP/UKR/3, § 84; CAT/OP/UKR/1, § 129 i 132),

SPT podkreśla, że **środki bezpieczeństwa powinny być ustalane indywidualnie w oparciu o indywidualną ocenę każdego więźnia i być zgodne z międzynarodowymi standardami** (art. 51 i 53 Europejskich Reguł Więziennych). Ocena środków bezpieczeństwa powinna być prowadzona na podstawie jasnych i określonych proceduralnie kryteriów [w raporcie użyto sformułowania - *with clear and recorded criteria*].

➤ SPT zwrócił uwagę na to iż, więźniowie podczas transportu umieszczani byli w pojedynczych *klatkach*. Byli oni rutynowo zakuwani w kajdanki i często ograniczani w talii, niezależnie od ich indywidualnej klasyfikacji bezpieczeństwa. SPT podkreśliło, że akceptując fakt, że niektórzy więźniowie mogą wymagać transportu w warunkach skrajnego bezpieczeństwa, aby zapobiec ucieczce, agresji lub samookaleczeniom, jest zdania, że **środki te są nadmierne i nie powinny być zwyczajowo stosowane wobec wszystkich więźniów przez cały czas** (raport SPT z wizyty w Nowej Zelandii, CAT/OP/NZL/1, § 110-112).

W ocenie SPT decyzje dotyczące stosowania ograniczeń wobec więźniów powinny być podejmowane na podstawie indywidualnych ocen.

➤ SPT zwrócił uwagę na otrzymane sygnały dotyczące niehumanitarnych warunków transportu więźniów – pojazdy do transportu miały być zatłoczone, ze słabą wentylacją (lub jej brakiem), a więźniowie byli zakuci w **kajdanki w niewygodnych pozycjach** (raport SPT z wizyty w Brazylii, CAT/OP/BRA/3, § 16). SPT rekomendował szkolenie personelu w zakresie zakazu tortur, sposobów zatrzymania, nowoczesnych technik dochodzeniowych, uwrażliwienia na dyskryminację rasową oraz budowę kultury tolerancji rasowej. Rekomendował też wdrożenie odpowiednich procedur.

2. Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu i Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT)² w swoich raportach wskazuje, że kajdanki (bez rozróżnienia ich rodzajów) nie powinny być stosowane podczas przesłuchań lub rozpytań podejrzanych. Nie powinny być też stosowane jako zasada w czasie transportu. Ich użycie powinno być uzasadnione oceną ryzyka w konkretnym przypadku, kiedy ich zastosowanie wydaje się absolutnie konieczne. Kajdanki nie powinny być zbyt ciasno zapięte (może to powodować poważne konsekwencje zdrowotne) i należy je stosować tylko tak długo, jak jest to absolutnie niezbędne.

Konwojowani powinni być przewożeni w bezpiecznych furgonetkach, eliminując w ten sposób konieczność zakładania kajdanek podczas podróży. Za niedopuszczalne należy uznać stosowanie kajdanek w trakcie badań lekarskich lub przykuwanie zatrzymanego do łóżka podczas pobytu w szpitalu.

[Zob. Transport of detainee, Factsheet, June 2018, CPT/Inf (2018) 24, pkt. 3. Security measures; Raport CPT z wizyty w Serbii, CPT/Inf (2016) 21, § 53; Raport CPT z wizyty w Irlandii, CPT/Inf (2007) 40, § 101; Raport CPT z wizyty w Wielkiej Brytanii, CPT/Inf (2006) 28, § 23; Raport CPT z wizyty na Węgrzech, CPT/Inf (2006) 20, § 126; Raport CPT z wizyty w Hiszpanii, CPT/Inf (96) 9 [Part 1], § 150].

3. Podstawowe zasady ONZ dotyczące użycia siły i broni palnej (Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990):

Funkcjonariusze organów ścigania, wykonując swoje obowiązki, stosują, w miarę możliwości, środki pokojowe przed użyciem siły i broni palnej. Mogą oni używać siły i broni palnej tylko wtedy, gdy inne środki pozostają nieskuteczne lub nie obiecują osiągnięcia zamierzonego rezultatu (Zasada 4).

W każdym przypadku, gdy legalne użycie siły i broni palnej jest nieuniknione, funkcjonariusze organów ścigania są zobowiązani zminimalizować szkody i obrażenia oraz szanować i chronić życie ludzkie (Zasada 5, pkt. b).

4. Reguły Mandeli:

Reguła 47

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT).

Stosowanie łańcuchów, kajdan lub innych środków przymusu, które są z natury poniżające lub bolesne, jest zabronione.

Inne środki przymusu będą stosowane wyłącznie, gdy zezwala na to prawo oraz w następujących okolicznościach:

Jako zabezpieczenie przed ucieczką w czasie transportu, pod warunkiem, że zostaną one usunięte na czas, gdy więzień staje przed organami sądowymi lub administracyjnymi;

Na polecenie dyrektora więzienia, gdy zawiodą inne metody kontroli, w celu zapobieżenia samookaleczeniu więźnia, zranieniu innych osób lub zniszczeniu mienia; w takich przypadkach więzienia zakładu natychmiast skonsultuje się z lekarzem lub innym wykwalifikowanym pracownikiem służby zdrowia i przedstawi sprawę organowi zwierzchniemu.

Reguła 48

Gdy dopuszczone jest zastosowanie środków przymusu, zgodnie z ustępem 2 reguły 47, stosuje się następujące zasady:

Środki przymusu stosuje się tylko wtedy, gdy inna, mniej restrykcyjna forma kontroli nie zmniejszyłaby skutecznie ryzyka związanego ze swobodnym poruszaniem się;

Sposób użycia środków przymusu będzie sposobem najmniej inwazyjnym, jaki jest konieczny i w uzasadniony sposób dostępny w celu kontroli ruchów więźnia, w oparciu o wysokość i charakter stwarzanego przez niego/nią ryzyka;

Środki przymusu stosuje się wyłącznie przez okres, w którym jest to wymagane i są usuwane tak szybko, jak to możliwe po ustaniu ryzyka związanego ze swobodnym poruszaniem się.

Środki przymusu nigdy nie będą stosowane wobec kobiet w ciąży, podczas porodu i zaraz po porodzie.

Reguła 49

Administracja więzienna powinna uzyskać dostęp do, a także zapewnić przeszkolenie w stosowaniu technik kontroli, które pozwoliłyby uniknąć konieczności zastosowania środków przymusu lub zmniejszyć ich inwazyjność.

5. Europejskie Reguły Więzienne:

51.1 Środki bezpieczeństwa stosowane wobec indywidualnych więźniów ograniczone są do minimum koniecznego dla zapewnienia bezpieczeństwa ich osadzenia.

51.2 Bezpieczeństwo zapewnione poprzez fizyczne ograniczenia i inne środki techniczne jest uzupełnione dynamiczną ochroną gwarantowaną przez czujny personel, który dobrze zna osadzonych będących pod ich kontrolą.

51.3 Niezwłocznie po przyjęciu więźniowie są oceniani ze względu na:

a. ryzyko jakie mogą stanowić dla społeczeństwa w przypadku ucieczki;

b. ryzyko samodzielnej ucieczki lub przy wsparciu z zewnątrz.

51.4 Każdy więzień umieszczony jest następnie w rygorze bezpieczeństwa stosownym do określonego poziomu ryzyka.

51.5 Stosowny poziom bezpieczeństwa jest oceniany w regularnych interwałach czasowych w trakcie całego okresu pozbawienia osoby wolności.

Szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego.

53.1 Szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego stosowane są tylko **w wyjątkowych okolicznościach.**

53.2 Istnieją jasne procedury, według których postępuje się w przypadku zastosowania takich środków wobec jakiegokolwiek więźnia.

53.3 Charakter takich środków, czas ich trwania oraz podstawy na jakich mogą być zastosowane określa prawo krajowe.

53.4 Zastosowanie jakiegokolwiek z tych środków jest w każdym przypadku zatwierdzone na określony czas, przez odpowiedni organ.

53.5 Jakakolwiek decyzja o przedłużeniu zatwierdzonego czasu wymaga ponownego jej zatwierdzenia przez kompetentny do tego organ.

53.6 Środki takie stosuje się do indywidualnych osób a nie do grup więźniów.

53.7 Jakikolwiek więzień poddany takim środkom ma prawo do skargi na zasadach określonych w regule 70.

6. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w wyroku z dnia 23 maja 2019 r. (sprawa Kanciał przeciwko Polsce, skarga nr 37023/13) podkreślił konieczność stosowania środków przymusu bezpośredniego w sposób prawidłowy i proporcjonalny.

Trybunał podkreślił, że każde użycie siły fizycznej przeciwko osobie, które nie było ściśle konieczne ze względu na jej własne zachowanie, umniejsza godność ludzką i stanowi w zasadzie naruszenie prawa określonego w art. 3 Konwencji (§ 72).

Użycie siły przez Policję, w szczególności w trakcie operacji zatrzymania, nie zawsze stanowi traktowanie sprzeczne z art. 3 Konwencji. Jednakże, zgodnie z utrwalonym orzecznictwem, taka siła nie będzie stanowiła naruszenia tego artykułu tylko wtedy, gdy będzie ona **niezbędna i nie będzie nadmierna** (§ 73).

Nawet w najtrudniejszych okolicznościach, takich jak walka z terroryzmem i przestępczością zorganizowaną, art. 3 zakazuje w kategoriach bezwzględnych tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, niezależnie od zachowania danej osoby.

Ponadto osoby przetrzymywane w areszcie policyjnym, a szerzej wszystkie osoby znajdujące się pod kontrolą Policji lub podobnego organu, znajdują się w trudnej sytuacji. Władze są zatem zobowiązane do ich ochrony (§ 74).